

УДК 37.091.3

ТОЛЕРАНТНІСТЬ УЧНІВ У ЗДІЙСНЕННІ ТВОРЧИХ ВИХОВНИХ ПРОЕКТІВ

О.В.Столяренко

Анотація. У статті розкривається актуальність проблеми виховання толерантності сучасної молоді, аналізуються основні фактори, що впливають на формування толерантних взаємовідносин. Розглядаються педагогічні аспекти стратегії виховання цієї якості в учнівському середовищі, доводиться ефективність і розкривається методика використання проектів у виховному процесі.

Ключові слова: толерантність, гуманістичне виховання, метод проектів, творчі виховні проекти.

Аннотация. В статье раскрывается актуальность проблемы воспитания толерантности современной молодежи, анализируются основные факторы, которые влияют на формирование толерантных взаимоотношений. Рассматриваются педагогические аспекты стратегии воспитания этого качества в ученической среде, доказывається эффективность и раскрывается методика использования проектов в воспитательном процессе.

Ключевые слова: толерантность, гуманистическое воспитание, метод проектов, творческие воспитательные проекты.

Summary. The article covers the important problem of teaching tolerance to modern youth. It deals with the main factors which influence the personality development and tolerant relationships. The method of projects and other pedagogical techniques of teaching tolerance are analyzed and proved.

Key Words: tolerance, humanistic education, the method of projects, creative educational projects.

Постановка проблеми. Майбутнє суспільства, перспективи його розвитку залежать від становища, у якому перебуває молодь, від особливостей виховної роботи у навчальних закладах. Науковці і педагоги-практики переконані, що у взаємовідносинах різних вікових категорій, а в першу чергу, серед студентів і школярів, необхідно формувати і поширювати тактику толерантності, загальну систему цінностей і установок, що забезпечують єдність усіх членів суспільства, сприяють взаємному пристосуванню людей один до одного, що є гідною альтернативою спробам зміцнення суверенітету на національних засадах і розбудови демократії.

Метою статті є теоретичне і практичне обґрунтування особливостей виховання толерантності школярів за допомогою використання методу проектів.

Виклад основного матеріалу. Майбутня інтелектуальна еліта, важливою складовою якої виступає молодь, може і повинна стати активним провідником ідей толерантності, що виступає гарантією стабільного розвитку суспільства. Надзвичайно актуальним сьогодні видається питання про те, як сформувати навички організації співробітництва, як навчити кожну молоду людину жити разом, поважати один одного, взаємодіяти. Отже, толерантність має важливе значення, оскільки вона уможливує існування розходжень, а це, в свою чергу, вимагає прояву терпимості. Проте, толерантність варто розуміти набагато ширше, ніж просто мирне співіснування різнорідних культур або окремих особистостей чи груп. З часом толерантність набуває значення універсальної гуманістичної позитивної цінності, що означає взаємоповагу і взаємне визнання, невіддільне від поваги прав людини та її основних свобод. Вона складає серцевину соціальних домовленостей, що лежать в основі і поєднують діяльність багатьох міжнародних організацій. У зв'язку з цим важливо визнати, що перед банальністю зла і незахищеністю людства толерантність має характеризуватися не проявами байдужості, а занепокоєнням і зацікавленістю. Прояв терпимості – це, насамперед, дотримання етики відповідальності, турботи про цінність кожної людської особистості і нашої приналежності до людства в цілому. Таким чином, толерантність – це не просто переконання, а обґрунтована позиція, що дозволяє шляхом діалогу, обміну або примирення досягти єдності у розумінні речей і наданні їм змісту. Саме так терпимість дозволяє людині визначити етичні норми, прийнятні для кожного. Наше дослідження ми присвятили проблемі формування толерантності у тих, кому належить жити у цьому світі та активно його перетворювати. Очевидно, що величезне значення має виховання у соціумі. У процесі соціалізації на людину впливає сукупність як цілеспрямованих, так і стихійних соціально-психологічних механізмів. У більш-менш стабільному суспільстві такі механізми узгоджуються між собою і забезпечують успішну підготовку молодої людини до життя в суспільстві. Джерела та механізми, що впливають на формування толерантності як якості особистості та її розвиток як особливий стан людини, що проявляється у істинному та щирому ставленні до тих чи інших речей, явищ, подій, що відбуваються у житті, а також до оточуючих людей, яке і називають досвідом толерантності. Його можна спеціально збагачувати, поповнювати, насичувати. У цьому, власне, і полягає сутність виховання толерантності – цілеспрямоване формування позитивного (подолання негативного) досвіду толерантності, тобто створення простору для безпосередньої або опосередкованої взаємодії з іншими у поглядах або поведінці людьми, їх спільнотами. Звідси випливає, що освітня стратегія повинна забезпечувати створення таких педагогічних умов, які сприяють формуванню толерантних переконань, поглядів і навичок толерантної поведінки у родині, навчальному закладі, у майбутній професійній діяльності за участю усіх зацікавлених осіб (батьків, педагогів, працівників соціальної сфери, політиків, засобів масової інформації та суспільства в цілому). Зокрема, велика роль у процесі утвердження принципу толерантності та формування її суб'єктів належить загальноосвітнім навчальним закладам. Організація гуманістичного виховання учнів стала предметом нашого дослідження. Ми здійснювали пошук продуктивних форм і методів формування толерантності. До розряду найефективніших у цьому плані нами визначений **метод проектів**, який неможна назвати принципово новим у виховній практиці, але разом з тим сьогодні його називають проективною технологією XXI століття [6; 63]. Хоча він і базується на концептуальних засадах прагматизму, його застосування сприяє виробленню у молоді уміння адаптуватися в світі, що стрімко змінюється, постіндустріальному суспільстві, і опосередковано сприяє формуванню глобального гуманістичного мислення, що виникає на основі турботи про майбутнє виживання людства. «Кинутий уперед» – такий точний переклад слова «проект» [5; 4]. Він ґрунтується на ідеях гуманістичного напрямку філософії, освіти Дж.Дьюї, його учня В.Кільпатрика, який уперше ввів поняття «метод проектів». Цей американський учений проголосив головним завданням школи «виховання вільних громадян», яке має складатися з «системи цільових проектів» і надав гуманістичній ідеї вільного виховання вигляду відносно структурованої системи навчання [1].

Він виокремив такі типи шкільних проєктів, які актуальні і сьогодні: а) *втілення ідеї* (або плану) в зовнішню форму (написати листа, розіграти п'єсу); б) *отримання естетичної насолоди* (слухати цікаву розповідь, милуватися красою предмета чи дії); в) *подолання інтелектуальної перепони* (дізнатися про щось, визначити причину явища); г) *здобуття нових знань та досвіду*. Американський педагог-дослідник Е.Колінз вийшов на експериментальний рівень реалізації ідеї проєктивної технології [8; 92-95]. Програма його експериментальної школи передбачала включення різноманітних форм діяльності: ігрові проєкти (play projects) – гра, свято, театр, танок; розповідні проєкти (story projects) – слово, картина, пісня, фонограф, музичні інструменти; екскурсійні проєкти (excursion projects) – дослідження навколишнього середовища, народних звичаїв, традицій, місцевих проблем; ручні проєкти (hand projects) – майстрування, приготування їжі, ремонт [8; 25-26].

Зростання популярності досвіду впровадження «методу проєктів» протягом останнього часу призвело до збільшення кількості різних підходів щодо його трактування. Тому ми пропонуємо ряд обов'язкових критеріальних вимог щодо сучасного тлумачення цього феномену: наявність освітньої проблеми, складність та актуальність котрої відповідає запитам та життєвим потребам учнів; дослідницький характер пошуку шляхів розв'язання проблеми; структурування діяльності відповідно до класичних стадій проєктування; моделювання умов для виявлення учнями проблеми (її постановка, дослідження, пошук шляхів розв'язання, експертиза та апробація версій, конструювання підсумкового проєкту (чи його варіантів), його захист, корекція та впровадження); самодіяльний характер творчої активності вихованців; практичне чи теоретичне (але в будь-якому випадку прикладне) значення результату діяльності (проєкту) та готовність до застосування (впровадження); педагогічна цінність діяльності (учні здобувають знання, розвивають особистісні якості, оволодівають необхідними способами мислення та дії) [6; 69]. Аналізуючи різні підходи до класифікації проєктів у педагогічній літературі, ми розрізняємо їх за цілим рядом параметрів: складом учасників проєктивної діяльності (індивідуальні, колективні /парні, групові/; характером партнерських взаємодій між учасниками проєктивної діяльності /кооперативні, змагальні, конкурсні/; мірою реалізації міжпредметних зв'язків /монопредметні, між предметні, позапредметні (надпредметні)/; характером координації проєкту /безпосередній (жорсткий чи гнучкий), прихований/; тривалістю /короткі, тривалі, довготривалі/; метою та характером проєктивної діяльності /інформаційні, ознайомлювальні, пригодницькі, мистецькі, науково-пошукові, конструкційні тощо/.

Завдяки сучасним розробкам М.Павлової і Дж.Пітта, І.Сасової [3], Є.Полат [4], М.Романовської [5] добре відпрацьований алгоритм проєктної діяльності. Цей метод найбільше нас приваблює тому, що в його основі лежить креативність, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі й самостійно конструювати свої знання. Нами була розроблена детальна методика, а також визначені основні умови застосування методу проєктів, до яких ми віднесли: існування значимої проблеми, що вимагає розв'язання шляхом творчого пошуку й застосування інтегрованого знання; теоретична, пізнавальна і практична значимість передбачуваних результатів; застосування дослідницьких (творчих) методів при проєктуванні; структурування етапів виконання робіт; самостійна діяльність вихованців у ситуації вибору. Найважливішими у реалізації цього методу є самостійна робота школярів з джерелами інформації, інформаційна підтримка самоосвіти за допомогою Інтернет-технологій (участь у міжнародних Інтернет-проєктах, а саме – Інтернет-конференціях, Інтернет-дискусіях).

У результаті освоєння методу проєктів нами осмислена його дидактична сутність і вироблені методичні рекомендації. Педагог, який використовує у виховній практиці метод проєктів повинен: створити освітнє середовище; забезпечити умови для вироблення мотивації; визначити, чому повинні навчитися вихованці у результаті роботи; представляти можливі способи презентації ситуацій для осмислення проблеми дослідження; організувати роботу (у малих групах, індивідуально); володіти способами організації обговорення в групах методів дослідження, висунування гіпотез, аргументування висновків; консультувати; виробити критерії об'єктивної оцінки [5; 29]. Перш за все, потребує визначення тривалість обраного проєкту (вона може варіюватися від 2 до 6 тижнів). Якщо задумано великий, що займає значний проміжок часу проєкт, то робота з його впровадження припадає переважно на позакласну діяльність. Зрозуміло, частина проєкту, яка тематично й за змістом прив'язана до програмного матеріалу з людинознавчих і природничих дисциплін, може виконуватися на заняттях (звичайних, бінарних, спарених чи інтегрованих уроках). Більше того, обговорення методів дослідження, а також результатів, включаючи проміжні, проводиться саме в урочний час.

Одним із найбільших утруднень, які зустрічалися при застосуванні нами методу проєктів є те, що учителям не відразу стає зрозуміла ідея освіти, морального й інтелектуального розвитку через проєктну діяльність. Дехто вважає, що учням спочатку необхідно оволодіти теоретичним матеріалом,

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

а лише потім їх можна залучати до проектної діяльності. Як правило, програмою не виділяється час для проекту, але спеціально визначається обсяг знань, які виносяться на самостійне опрацювання під час його реалізації. Учні здійснюють пошук інформації за пропонованою проблематикою і з допомогою учителя, який виступає у ролі консультанта, поступово оволодівають необхідним матеріалом, засвоюють цілий ряд визначених тем. Це відбувається наче за неформальних обставин, без зайвого хвилювання і напруження, у процесі спільної практичної роботи над проектом, часто у процесі невимушеного спілкування. Щоб не з'являлися прогалини у теоретичних знаннях вихованців, відводиться час для узагальнення і контролю опрацьованого матеріалу. Самостійна творча робота відрізняється від проектної. Вона є більш вільним видом навчальної діяльності, ніж проектування і не вимагає дотримання чіткого алгоритму роботи, яка має здійснюватися за певною системою. Однак учителі як керівники проектів іноді пропускають повз увагу здійснення обов'язкового першого кроку – визначення проблемного поля, виявлення конкретної потреби, яка має бути задоволена у результаті діяльності. Якщо у формулюванні теми проекту не виділена чітко проблема, а лише дається завдання пошуку інформації стосовно конкретного типу об'єкта, то такий процес є самостійною творчою роботою. Його не можна співвідносити з проектною діяльністю. Виконання школярем проектного завдання обов'язково має поєднуватися із самостійним розв'язанням проблеми і здійсненням обґрунтованого вибору з можливих альтернативних варіантів з наступною рефлексією. У цьому полягає принципова відмінність проекту від самостійної роботи. По завершенню роботи підводяться підсумки і здійснюється обов'язкове письмове оформлення. Слід зауважити, що проект відрізняється від реферату. Це – не просто скачаний з Інтернету матеріал, коли мова йде про інформаційні проекти. Такий підхід нівелює саму ідею даного методу. Якщо реферат – це короткий виклад змісту книги, статті і т. п., або доповідь із таким викладом, то інформаційний проект передбачає роботу за зразком дослідницької діяльності з обов'язковим визначенням предмету інформаційного пошуку, дотриманням поетапних дій з позначенням проміжних результатів; аналітичною роботою над зібраними фактами; висновками; коректуванням першого варіанту (якщо буде потрібно); подальшим пошуком додаткової інформації з уточнених напрямків; аналізом нових фактів; узагальненням (аж до одержання результатів, що задовольняють розв'язанню проблеми інформаційного пошуку); висновком, оформленням результатів (у вигляді обговорення, презентації (захисту), зовнішньою оцінкою, рефлексією). Письмове оформлення проекту не повинно перетворювати його на «псевдопроект», завантажувати учнів зайвою писаниною, підмінювати нею інші важливі етапи проектної діяльності. Тому пояснювальна записка має бути лаконічною, але виразною. Коротке письмове оформлення вчить грамотно формулювати обраний варіант розв'язання завдання чи проблеми і визначається нами як життєво важлива навичка учня. А ось проектна папка повинна містити в собі всі подробиці щодо особливостей виконання етапів проекту: чернетки, ескізи, вивчення реклами і таке інше. На підставі її змісту окремо оцінюється кожний етап виконання завдання (проекту). Важливим, на наш погляд, є педагогічно грамотне завершення проектної діяльності. Останнім кроком обов'язково має стати рефлексія, аналіз зробленого, порівняння того, що було задумано, з тим, що у кінцевому рахунку отримано. На думку М.Романовської, [5; 57] алгоритм проектної діяльності схожий на «петлю». З'єднуючи за допомогою рефлексивного аналізу кінцевий результат з початком роботи, ми замикаємо коло нашої спільної діяльності, надаємо процесу цілісності, зіставляючи мету і результат. Перед захистом проекту розробляється сценарій, який включає: а) постановку проблеми, визначення її актуальності; б) висловлення гіпотези, аргументацію її положень; в) основну частину, етапи роботи над проектом, отримані результати, їхній короткий аналіз; г) висновки, результати рефлексивної оцінки проекту; д) відповіді на запитання інших груп (дискусія). Для організації захисту проекту учасники розподіляються за ролями, наприклад: сценарист, доповідач, оформлювач, співдоповідач, демонстратор, асистент тощо. Найзручніше його проводити на спареному уроці (занятті). Перша частина включає: організаційний момент (2 хв.); актуалізація опорних знань і мотивація їх застосування при виконанні проектних завдань (8 хв.); захист проектів (2 групи по 7-10 хв.); відповіді на запитання (дискусія) по 5 хв. на кожний проект. Друга – так само, організаційний момент (2 хв.); захист проектів (2 групи по 7-10 хв.); відповіді на запитання (дискусія) по 5 хв. на кожний проект; підведення підсумків, оцінка роботи (10 хв.). Рефлексивна оцінка школярами власної проектної діяльності направляє учителя у двох таких аспектах: а) наскільки успішно вирішена проблема в залежності від типу проекту, якщо щось зроблено, то наскільки вдало; якщо проект інформаційний, то наскільки повно зібрана інформація і якою мірою задовольняє вона потребу, визначену при формулюванні проблеми; і в якому плані представлено проектне рішення може бути поліпшене; б) як школяр оцінює сам себе у процесі проектування (наскільки я був успішний на кожному етапі у процесі проектування, чи чітко була сформульована проблема; наскільки аргументованими були положення гіпотези, як планувалося і проводилося

дослідження (якщо проект дослідницький); наскільки успішно застосувалися творчі методи проектування (якщо проект творчий); широта спектру первісних ідей; достатність опрацювання обраної ідеї і таке інше). Але треба враховувати труднощі в оцінюванні творчості. На думку П.С.Лернера, воно завжди драматичне і суперечливе. У всякому разі не варто абсолютизувати правильність оцінювання [2]. У першу чергу, воно повинно носити інтегрований характер, відображати оцінку усіх етапів виконання проекту (від формулювання проблеми, самостійної роботи до отриманого результату), аж до якості захисту проекту. Основний критерій успіху – це високі результати, представлені учнями. Але очевидною стала необ'єктивність п'ятибальної системи оцінок. І щоб реально відчутти динаміку успішності виховного процесу у результаті проектної діяльності, у експерименті ми використали підхід П.Лернера, який запропонував такі критерії оцінки результатів: *інформаційна забезпеченість* – знайомства, уявлення, тезаурус, розуміння; *функціональна грамотність* – сприйняття установок і пояснень учителя, письмових текстів; уміння задавати конструктивні запитання; орієнтуватися у різних видах діяльності, поводитися з різноманітними об'єктами; оволодіння прийомами безпечної роботи та ін.; *технологічна підготовленість* – здатність виконувати різні операції, використовувати стандартизовані програми попередніх курсів; уміння маніпулювати об'єктами і засобами праці; здатність досягнення заданого рівня якості; освоєння різних операцій; розуміння властивостей процесів і предметів, правильне застосування інструментарію; забезпечення особистої безпеки; раціональна організація робочого часу тощо; *інтелектуальна обізнаність* – здатність вербалізувати виконані операції; рефлексія власної діяльності; розуміння постановки навчальних теоретичних і практичних завдань; достатність обсягу пам'яті, здатність до порівняння; активне сприйняття нової інформації; уміння користуватися навчальною та будь-якою іншою літературою для раціонального планування діяльності, у тому числі спільної з іншими людьми. *Вольова підготовленість* – прагнення виконувати поставлені освітні завдання; уважне ставлення до мови вихователя й до педагогічної ситуації, підтримка культури праці і спілкування, товариська взаємодія з іншими учнями; бажання виконати завдання (роботу) на високому рівні якості; толерантне ставлення до зауважень, побажань і порад; вибір темпу виконання завдання, успішне подолання психологічних і пізнавальних бар'єрів; здатність запитувати і одержувати допомогу. Безумовно, дані критерії досить узагальнені, їх можна доповнити чи удосконалити відповідно до типу проекту. Умовно у ході експериментальної роботи до кожного критерію ми виділяли 3 рівні: високий, середній і низький, і, ґрунтуючись на динаміці зміни рівнів даних показників, робили висновок про успішність освітньо-виховних процесів проектної діяльності. Ми привели дані критерії до ряду конкретних показників і здійснювали оцінку цих показників на 4 рівнях: 0, 5, 10, 20 балів. Підсумкову ж оцінку виводили як середню рейтингову оцінку за формулою: рейтингова оцінка = (середня колективна оцінка + самооцінка + оцінка викладача).

Слід зауважити, що у виховній роботі, яку ми організовували в експериментальних школах, головним елементом проективної технології виступав не власне проект, а процес проектування учнівського пошуку – від моделювання тренувальних умов для постановки проблеми та її дослідження до конструювання й захисту оптимальних шляхів її розв'язання у вигляді, що має структурну форму проекту.

Важливим етапом реалізації програми експериментального дослідження стала розробка ефективних форм і методів позакласної роботи, спрямованої на формування в учнів загальноосвітньої школи поваги до людської гідності, виховання толерантності до тих, хто викликає зневагу, підозру, нерозуміння через те, що живе не так, як переважна більшість, відрізняється чимось таким, що не сприймають інші. Найбільш вдалим у цьому плані виявилися колективні творчі справи (КТС) з роботи над проектами «Презентація субкультури», «Соціальне дно», «Ми різні, але ми рівні», «Школа толерантності», які розглядають проблеми суспільного ставлення і державної політики до різних субкультур, вразливих, малозабезпечених верств населення, міжнаціональних відносин. Для того, щоб обговорення запропонованої проблеми в контексті нашого дослідження дало вагомий результат у плані морального розвитку особистості учасників педагогічної взаємодії, ми детально продумували увесь хід роботи. Організація її, перш за все, передбачала створення умов для орієнтації учнів на цінності ненасилля, толерантності, справедливості, законослухняності як на основу поведінки в соціальних конфліктах і принцип їх конструктивного розв'язання. Вона переслідувала й інші цілі: розвиток критичного мислення школярів, навиків навчальної самоорганізації, групової роботи, умінь вести діалог і аргументувати свою точку зору, продуктивно опонувати і адекватно, гідно оцінювати свої позиції. Участь у підготовці кожного із проектів, проведенні їх презентацій допомогла учням отримати правдиве уявлення про найбільш соціальні проблеми, про соціум, життя найнижчих прошарків суспільства, які ми називаємо «соціальним дном», сприйняття їх такими, які вони є в дійсності, тобто нестабільними, такими, що вимагають до себе уважного

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

ставлення, прояву делікатності, терпимості, толерантності. Такі форми виховної роботи, після збору матеріалів і підготовки презентації, передбачають також використання інтерактивних методів – рольових ігор, дискусій, тренінгів, групових видів занять. Так, наприклад, під час проведення “Презентації культур” на етапі підготовчої роботи, поділу на три творчі групи учнів, було запропоновано кожній із них зібрати матеріал про спосіб життя, форми поведінки, стилі спілкування, ціннісні орієнтації якої-небудь соціокультурної групи (етнічні, конфесійні спільності, вікові, професійні, майнові групи, молодіжні субкультури), підготувати коротку розповідь-презентацію і у цікавій формі (гри, театралізації, відеофільму, фотовиставки) представити її класу. Перед глядачами висувається завдання, відзначити, що у способі життя даної спільності може: а) бути незрозумілим для оточуючих; б) викликати сміх; в) провокувати ненависть і агресію з їхнього боку. Після презентації кожної із трьох субкультур “глядачі” висловлювали свої точки зору, аналізували різні судження. Після чого вихователь підводить підсумки, підкреслюючи, що відчуженість і ворожість у сприйнятті іншої культури, на жаль, – досить поширене явище у суспільстві. Далі продовжувалася робота учнів у мікрогрупах. Їхнє завдання – відшукати причини негативного ставлення до представників певної культури, а також спробувати стати на їхнє місце і переконати оточуючих (у нашому випадку – інші команди, а також педагога, змінити своє ставлення на позитивне). Після роботи в групах відбуваються виступи представників команд. Завдання учителя – перевести ці виступи в дискусію, заохочуючи доповнення і заперечення представників різних точок зору. У ході виявлення причин міжкультурної ворожості учитель допомагає трансформувати думки і висловлювання школярів у більш місткі і зручні для запису формулювання. Що стосується вищезгаданих причин, то у ході такої роботи були названі: культурні стереотипи; незнання і небажання пізнати іншу культуру, культурний егоїзм; страх можливої конкуренції з її боку; відчуття дискомфорту від вторгнення “чужаків” у звичне життя. Учні, як правило, прагнуть довести опонентам, що деяке нерозуміння і ворожість щодо рис певної культури, дуже цінні і важливі для них, що вони мають давні традиції і глибокий зміст для її представників. А відмінність від інших – це не так вже й погано, просто вона підкреслює її своєрідність. Коли мова йшла про «Соціальне „дно”», передбачалася зустріч з представниками маргінальних прошарків населення. Особливу увагу педагог спрямовує на ставлення суспільства до цих людей (на індивідуальному рівні, воно, як правило, в основному досить негативне). У дискусії на визначення позицій були обрані такі питання для обговорення: «Хто ці люди – “покидьки” суспільства, які свідомо обрали такий спосіб життя чи особи, які потребують допомоги і особливої турботи?»; «Чи зобов’язана держава витратити гроші на допомогу таким людям?». Дуже важливо, щоб педагог ставив питання у досить жорсткому формулюванні «так» – чи «ні», уникаючи середини, проміжних позицій у пропонувані оцінках, – їх учні повинні зробити самі. Під час дискусії висловлювання школярів, які звучали в підкріплення власних позицій, як правило, тяжіють до крайніх точок зору. Ось деякі аргументи: 1-а) «Бродяжництво, жебрацтво, аморальна поведінка представників соціального “дна” – наслідок лінощів, неосвіченості, розпутності самих цих людей». 1-б) «Бомжі, безпритульні, жебраки, безробітні – в першу чергу люди і їм також потрібно допомагати». 2-а) «Людина сама обирає спосіб життя і визначає свою долю. У власних проблемах вона нікого не повинна звинувачувати, крім самої себе. У нашому суспільстві у всіх відносно рівні можливості». 2-б) «Причини їхніх негараздів криються – не обов’язково в них самих, а швидше зумовлені складними життєвими обставинами, в які вони могли потрапити (війна, пожежа, втрата документів, брехня, грошові махінації, старість, самотність)». 3-а) У держави немає коштів на «подачки» таким людям, які навіть не прагнуть самі про себе потурбуватися. 3-б) Ніхто не застрахований, що не стане таким. 4-а) Держава повинна допомагати дійсно нужденним, які потребують цього: пенсіонерам, багатодітним сім’ям, освіті, медицині. 4-б) Держава зобов’язана це робити, тому, що в минулому (коли ці люди були молодими і здоровими) вони могли приносити користь державі. При підведенні підсумків дискусії ми пропонували низку риторичних запитань, які не вимагають негайної відповіді, а вчать думати і аналізувати. Наприклад, «Як дати відповідь – хто свідомо обрав собі таке життя, а хто спустився «на дно» в силу скрутних життєвих обставин і чи можливо взагалі це визначити?», «Якщо держава призначена захищати людей, то чи можна розділяти людей на гідних її турбот і не гідних, «першосортних», і «другосортних?», «Людина – завжди людина, якою б вона не була! Чи тільки тоді вона є такою, коли відповідає суспільним стандартам і своєю поведінкою, способом життя схожа на інших?», «А якщо подивитись на все це очима тих людей, про яких ми сьогодні говоримо?». У ході обговорення учні відзначають насторожене ставлення цих людей до держави і недовіру до представників влади. Оточуючих вони характеризують як байдужих, черствих, таких, що не розуміють їхніх проблем, не проявляють до них ніякого співчуття, відторгають, зневажають їх.

Самосприйняття цих людей школярі характеризують такими поняттями, як безвихідь, приреченість, невпевненість, песимізм, відчуття того, що ти покинутий усіма. У результаті спільних роздумів учні побачили, як багато існує проблем, зрозуміли, якою складною і неоднозначною є тема, що розглядалася. Крім морального аспекту, ставлення до маргінальних прошарків населення має ще й політичний підтекст. Як правило, люди, які були розчаровані в демократичних принципах, дотримання яких не принесло їм реальної матеріальної вигоди, часто підтримують різні екстремістські сили і виправдовують насилля. На завершальному етапі роботи ми пропонували учням обговорити відому на Заході формулу: «Краще запропонувати нужденному не рибу, а засіб, з допомогою якого її можна зловити» [7; 97]. Цей прийом дозволив урізноманітнити і збагатити той спектр позицій, які учні обрали ще на початку роботи. А для подальшої роботи в цьому напрямку учні отримали завдання: запропонувати програму конкретних варіантів політики держави у розв'язанні проблем соціального «дна». Це був реальний шанс продемонструвати готовність проявити, хоча і заочно, толерантність, співчуття, чуйність, милосердя у ставленні до таких груп людей. Ми переконані, що ця робота сприяла становленню гуманістичного світогляду, вихованню ціннісного ставлення до людини, на основі чого молодь буде будувати свої відносини зі світом.

Висновки. Результати дослідження доводять, що процес виховання підростаючого покоління повинен, з одного боку, відповідати потребам суспільства, з іншого – враховувати інтереси особистості. Засади толерантності та можливий простір її динаміки лежать і діють, як уже було зазначено, насамперед, у досвіді особистості. Тому, виховання толерантності – це, з педагогічної точки зору, цілеспрямована організація позитивного досвіду толерантності, тобто цілеспрямоване створення умов, що сприяють взаємодії з іншими, якими б в очах суб'єкта вони не були і велику роль у цьому процесі відіграє використання методу проектів у виховній роботі з учнями.

Література

1. Кильпатрик В. Метод проектов: применение целевой установки в педагогическом процессе / Кильпатрик В. – Л. – Б.В., 1925. – 36 с.
2. Лернер П.С. Инженер третьего тысячелетия / П.С. Лернер. – М.: Академия, 2005. – 236 с.
3. Павлова М.Б., Дж. Питт, Сасова И.А., Гуревич М.И. (под ред. Сасовой И.А.) Технология 6-й класс. Метод проектов в технологическом образовании школьников. Пособие для учителя. – М.: Вентана-Граф, 2004. – 144 с.
4. Полат Е.С. Как рождается проект/ Е.С. Полат. – М.: Просвещение, 1995. – 140 с.
5. Романовська М.Б. Метод проектів у навчальному процесі (методичний посібник)/ М.Б. Романовська. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007. – 160с.
6. Сазоненко Г.С. Педагогічні технології / Ганна Сазоненко. – Упоряд.: Г. Кальченко, Т. Вороненко. – К.: Шк. світ, 2009. – 128с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).
7. Степанов П. Как воспитать толерантность? / П. Степанов // Народное образование, – №9. – 2001. – С. 91-97.
8. Янжул Е. Практика метода проектов в американских школах / Е. Янжул. – Л. – Б. в., 1925. – 138 с.